

# Історія України

УДК 94(477.82) «1905/1907»

Олена Бундак

## Діяльність Всеросійського селянського союзу в Україні: регіональний аспект

У статті розглянуто діяльність найбільшої селянської організації на території України в період Першої революції в царській Росії. Основну увагу зосереджено на аналізові наявних матеріалів і документів, які показують діяльність осередків Всеукраїнського селянського союзу на території окремих губерній, зокрема Волинської.

**Ключові слова:** Всеросійський селянський Союз, селянська проблематика, революція, історіографія, осередок, селянство.

**Бундак Елена. Деятельность Всероссийского крестьянского союза на Украине: региональный аспект.** В статье рассмотрена деятельность наиболее массовой крестьянской организации на территории Украины в период Первой революции в царской России. Главное внимание сосредоточено на анализе существующих материалов и документов, которые показывают деятельность ячеек Всеукраїнського селянського союзу на территории отдельных губерний, в частности – Волинской.

**Ключевые слова:** Всероссийский крестьянский союз, крестьянская тематика, революция, историография, ячейки, крестьянство.

**Bundak Olena. Activities of all-Russian Peasant Union in Ukraine: Regional Aspect.** The article considers activity of the largest peasant organizations in the territory of Ukraine in the period of the first revolution in Tsarist Russia. The main focus is on analysis of existing materials and documents that show activity centers of the BCC within separate provinces, in particular in Volyn.

**Key words:** All-Russian Peasant Union, peasant issues, Revolution, Historiography, center, peasantry.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** Регіональні дослідження – досить цікавий напрям сучасної історичної й політичної науки, хоча на теоретичному рівні цей напрям потребує докладно розроблення, оскільки єдиного наукового підходу поки що немає, а переважають дослідження окремих явищ на прикладі конкретних регіонів. Із цього погляду нам видається цікавим аналіз діяльності найбільш масової селянської організації в період Першої російської революції – Всеросійського селянського союзу (далі – ВСС) в Україні, зокрема на території Волинської губернії.

У сучасних умовах розвитку української історичної науки особливого значення набувають регіональні дослідження, спрямовані на вивчення історичної ролі України, її регіонів й українців у всесвітній історії, урахування взаємовпливи та їх вплив на долю інших держав та народів. Це пояснюємо зростанням ролі історичної науки для забезпечення будівництва незалежної держави й національно-культурного відродження України.

На сучасному етапі політичного розвитку України активізується увага громадськості до різного типу організацій та об'єднань, тому вивчення історичного досвіду діяльності різних форм політичної самоорганізації населення, насамперед ВСС, значуще й повчальне.

Актуальність обраної теми зумовлена потребою інтенсифікації наукових пошуків особливостей діяльності ВСС у Волинському регіоні з огляду на актуалізацію завдань зі створення об'єктивної історії діяльності цієї селянської політичної організації в Україні, а також недостатнім опрацюванням та висвітленням теми з позиції системно-хронологічного підходу.

Ураховуючи актуальність обраної для дослідження теми, автор статті ставить за мету з'ясувати діяльність осередків ВСС на Волині на початку ХХ ст. за матеріалами різних форумів ВСС, наявної різнопланової літератури та джерел.

Сьогодні кожен дослідник, учений має використовувати можливості всіх наук і галузей знання, які можуть підвести його до історичної істини. І як наголошує О. П. Ресент, «... у наш час, коли вітчизняні учені-історики відходять від ідеологізованих та тенденційних принципів і методів, характерних для розвитку науки в радянський час, і ведуть пошуки нових концептуальних засад розвитку історичних студій, які б посприяли виведенню історичної науки України на принципово новий рівень розвитку й подоланню її ізольованості від європейських наукових досліджень» [1, с. 225], розгляд запропо-

нованої тематики в контексті нових методологічних підходів допоможе розкрити діяльність ВСС у регіональному масштабі.

**Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження.** Сучасний стан вивчення діяльності Всеросійського селянського союзу нас переконує в тому, що регіональна історія функціонування цієї організації на теренах України частково стали предметом наукового інтересу вітчизняних учених. Зокрема, в історіографії цієї організації присутні і окремі наукові розвідки, і монографічні та дисертаційне (поки що єдине) дослідження, які висвітлюють регіональні осередки діяльності ВСС. До них належать роботи Н. Мірзи-Авакянц [2], В. Качинського [3] та П. Христюка [4], М. Яременка [5], І. Дроздов [6], О. Александрова [7], М. Лещенка [8; 9]. Ці наукові доробки містять відомості про діяльність окремих осередків Селянського союзу (зокрема на території Полтавщини, Чернігівщини, Харківщини, Катеринославщини), ступінь їх поширеності, чисельність і соціальний склад. Однак висвітлення цих питань у роботах доволі фрагментарне та хронологічно обмежене. Окремо варто відзначити науковий доробок М. Свідзінського, написаний на основі значного масиву архівних джерел, який є вагомим джерелом для вивчення діяльності ВСС, незважаючи на значні недоліки [10; 11; 12; 13].

Сучасні українські історики О. Федьков та В. Магась найбільш плідно займаються тематикою дослідження діяльності ВСС в Україні. О. Федьков на основі значного масиву архівних документів і матеріалів аналізує діяльність ВСС і приводить вагомі статистичні дані: нарахував й обґрунтував діяльність 36 організацій ВСС в Україні (у т. ч. й одну повітову) [14, с. 101], визначив соціальний склад агітаторів ВСС у 1906–1907 рр., звернув увагу на кількісний показник регіональних організацій Селянського Союзу (в Київській губернії діяло 25 організацій ВСС (69,4 %), на Поділлі – 9 (25 %), на Волині – 2 (5,6 %) [15, с. 184].

Своєрідним підсумком плідної розробки тематики ВСС в Україні стали різнопланові розвідки й дисертаційна робота В. Магася [16; 17; 18; 19; 20]. Історик комплексно схарактеризував діяльність ВСС в Україні в 1905–1907 рр.; проаналізував соціальний, етнічний, кількісний склад організацій. Великим позитивом наукових пошуків дослідника було представлення статистичних даних про соціальний, віковий, статевий, партійний і національний склад активу Союзу.

Проведений аналіз наявних досліджень засвідчує, що більшість робіт лише частково торкається особливостей історії діяльності ВСС на Волині. Ці розвідки, безсумнівно, збагатили інформаційну базу розглядуваного питання, але вони не розкривають проблему комплексно, через урахування політичних і соціальних пріоритетів, а відображають лише фрагментарні ознаки явища, обраного предметом цього дослідження.

Однією з перших робіт, у якій основним регіоном дослідження є Волинський край, була стаття в радянському виданні: «Селянський рух на Волині в 1905 році, де піднімаються питання практичної діяльності союзів в межах губернії [21, с. 3]. Звичайно, варто віддати належне: незважаючи на огріхи та недоліки цієї роботи, вона й нині є вагомим джерелом під час розгляду діяльності ВСС. Варто відзначити, що Волинь – значна частина виняткового своєю історією та традиціями регіону – Правобережної України, яку відомий історик М. Костомаров називав «найісторичнішою і найглибшою українською країною». Найхарактернішими рисами Волинського краю були його глибока провінційність у всі часи існування, перманентна підпорядкованість різним за культурними, економічними й національно-політичними рівнями урядам – литовському, польському, російському, незмінна прикордонність за будь-якого адміністративного поділу, незначна народонаселеність, розмаїття національного та релігійного компонентів.

Волинь, порівняно з іншими регіонами України, узяла найменшу участь у діяльності цієї організації, що зумовлено, на нашу думку, загальною специфікою регіону на початку ХХ ст.: повна пропольська гегемонія, інтенсивна русифікація, посилення централізованого імперського управління, деструктивні заборонні процеси, присутність інших етносів та ін.

Аналіз участі Волині та її жителів у діяльності цієї селянської організації проведемо на основі статистичних даних, співвідносячи їх із загальними даними щодо Правобережжя (Волинська, Київська, Подільська губернії) та загалом стосовно всієї України (де в розрахунок береться дев'ять губерній: Харківська, Полтавська, Чернігівська, Київська, Волинська, Подільська, Катеринославська, Херсонська, Таврійська губернії).

Утворення місцевих осередків організацій ВСС в Україні розпочалося доволі активно й отримало широкий резонанс у період Першої російської революції. Населення швидко реагувало на нові віяння – приймали рішення про приєднання до Союзу. І за висновком В. Магася, «Україна стала тим її тереном, де організації ВСС набули найбільшого поширення» [20, с. 85]. Волинь не дуже активно

включилася в цей процес, хоча в другій половині 1905-го – січні 1906 р. діяла однак губернська (що становило 25 % від числа організацій ВСС в Україні) та два волосних і сільських. Діяльність губернської організації на Волині тривала аж до 1908 р., а 1907-го виникає ще одна повітова [20, с. 89].

Якщо аналізувати соціальний склад організаторів і пропагандистів Союзу на Волині в означений хронологічний період, то можемо констатувати: вони представляли різні соціальні прошарки: у другій половині 1905 – січні 1906 р. – 1 писар, 4 – вчителів, 2 – студенти, учні, 2 – запасні, новобранці; у лютому 1906–1908 рр. – 6 селян, 1 учитель, 1 – запасний [20, с. 95]. Ця статистика засвідчує доволі активну участь учителів, студентів та інтелігенції в організаціях Союзів. На цей аспект звернули увагу В. Й. Борисенко й Г. А. Непорожня [22]. Зокрема, «У містечку Турійськ Ковельського повіту Волинської губернії в 1905 – 1906 рр. ідеї Української радикальної партії пропагували студент В. О. Столярський, учитель С. С. Остапенко, селянин Г. А. Тарасюк. Зокрема, учні вчителя С. С. Остапенка добре знали програму партії. А місцеві селяни під впливом революційної агітації ухвалили рішення про приєднання до Всеросійського селянського союзу» [22, с. 96]. Саме вчителі мали найбільший авторитет серед простого люду й могли постійно вести роз'яснювальну роботу, популяризувати програму ВСС, організувати його сільські, волосні й повітові комітети, розповсюджувати літературу, створювати бібліотеки.

Просте поширення періодичної преси, художніх творів, а тим більше нелегальної літератури, було пов'язано із серйозною небезпекою. Особи, які передплачували чи купляли українську пресу, зазнавали значних утисків і переслідувань [23, с. 144]. Окремих учителів і директорів середніх навчальних закладів за читання української преси звільняли з роботи.

Агітаційна робота була чи не найдієвішим засобом просвіти всіх категорій населення й залучення до будь-яких організацій. Так, листівки, відозви, заклики, прокламації, постанови, які стосувалися діяльності ВСС, друкували й розповсюджувалися по-різному. У липні–серпні 1906 р. у Волинській, Чернігівській, Харківській губерніях набули певного поширення прокламації «Воззвание Всероссийского крестьянского союза» з приводу розпуску I Думи [24, арк. 3; 25, арк. 9; 26, арк. 1].

Багато листівок до виборів у II Думу («Граждане крестьяне», «Кто ты, чёрная сотня», примірники Київського відділу Всеросійського селянського союзу зі штампом Київського Бюро ВСС «К крестьянам» на початку 1907 р. в окремих населених пунктах знаходили на Волині. Часто паралельно з нею розповсюджували листівку з тими ж реквізитами під назвою «Товарищи-крестьяне!», у якій селян закликали утворювати братства селянської бідноти й об'єднуватися у ВСС [27, арк. 105 зв.-107; 28, арк. 2-4; 29, арк. 98; 30, арк. 23]. Наприклад, у першій половині 1907 р. на Волині (Кременецький повіт) поширювали прокламації: «Товарищи крестьяне», «Господину сельскому старосте», «Проснись крестьянин», від бойової дружини Селянського союзу – листівка українською мовою «За працю, за землю, за волю», від імені члена таємного селянського союзу Антона Гореміки – «Письмо крестьянина к крестьянам» від Дубенського комітету Волинського селянського союзу [31, арк. 3; 32, арк. 591; 27, арк. 169–170].

В. Магась у своїй дисертаційній роботі на основі архівних джерел (аналізу їх типу й установчих документів) констатує фактичну наявність на Волині в лютому 1906 – 1908 рр. – губернських обласних організацій ВСС – 1 (на Правобережжі – 3); повітових – 1 (на Правобережжі – 19), сільських – 3 (на Правобережжі – 11), союзів – 2 (на Правобережжі – 10, загалом по Україні – 37), комітетів – 1 (на Правобережжі – 1, загалом по Україні – 5), що обґрунтовано архівними джерелами й аналізом їх типу та установчих документів [20, с. 99].

Зрозуміло, що різні політичні сили не могли стояти осторонь тих процесів і подій, які відбувалися на селі. Адже селянство представляло себе як численну, але малозгуртовану силу, і те, чиї ідеї, платформу чи позицію воно підтримає, багато в чому визначило подальший хід подій (як далі покажуть події 1917 р.) [33]. Швидке зростання політичної свідомості селянства в процесі революційної боротьби, що виявлялося в поступовому переході позиції селян – від подачі петицій цареві до проголошення уряду поза законом, розкриває А. Щербак на прикладі подій 1905 р. в Сумському повіті [34].

Закономірним був і вплив політичних партій (їх відозв і прокламацій), які були досить поширеними на селі. Селяни по-різному реагували на будь-яку політичну агітацію – від зацікавленості до безпосередньої участі.

Аналіз партійного складу організаторів і пропагандистів ВСС у другій половині 1905-го – січні 1906 р. на території Волинської губернії показує, що їх кількість була незначною й, відповідно простежено участь одного українського ліберала [20, с. 101]. Поступово простежуємо і безпосередню участь представників різних політичних партій і непартійних осіб із соціалістичними та ліберальними

поглядами у складі ВСС. Це, своєю чергою, відображено в різних форумах і програмних документах Селянського Союзу.

**Висновки.** Отже, порівняно з іншими регіонами України, зокрема Південної частини України, участь населення Волинської губернії в організації та діяльності ВСС доволі незначна. Це має логічне обґрунтування в суспільно-політичних, соціально-економічних, етнічно-релігійних та національних особливостях краю. Однак регіональний аспект діяльності ВСС в Україні вимагає свого подальшого обґрунтування та дослідження на основі широкого залучення нових архівних джерел та матеріалів, які зберігаються в архівосховищах Польщі, Литви, Росії.

#### Джерела та література

1. Реєнт О. П. Історія України XIX – початку XX ст.: методологічний зріз та тематичні напрямки наукового пошуку / О. П. Реєнт. – УЖ. – 2010. – № 2. – С. 218–232.
2. Мірза-Авакянц Н. Селянські розрухи на Україні 1905–1907 року / Н. Мірза-Авакянц. – Х. : Держ. вид-во України, 1925. – 72 с.
3. Качинський В. Селянський рух в Україні в роки 1905–7 / В. Качинський. – Полтава : Держ. вид-во України, 1927. – Ч. 1 : Рік 1905. – 232 с.
4. Христюк П. 1905 рік на Україні / П. Христюк. – Х. : Держ. вид-во України, 1925. – 240 с.
5. Яременко М. Ф. Сумщина пореформена (1861–1916 рр.) : монографія / М. Ф. Яременко. – Суми : ВТД «Університет. кн.», 2002. – 366 с.
6. Дроздов И. Г. Аграрные волнения и карательные экспедиции в Черниговской губернии в годы Первой Революции 1905–1906 гг. / И. Г. Дроздов. – М.-Л. : Госуд. изд-во, 1925. – 192 с.
7. Александров О. Селянська спілка перед царським судом / О. Александров. – Х. : Шляхи Революції, 1931. – 32 с.
8. Лещенко М. Н. Українське село в революції 1905–07 рр. / М. Н. Лещенко. – К. : Наук. думка, 1977. – 360 с.
9. Лещенко М. Н. Утворення союзу робітничого класу і селянства в роки Першої російської революції / М. Н. Лещенко. – К. : Т-во «Знання» Укр. РСР, 1975. – 48 с.
10. Свідзінський М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року / М. Свідзінський // Літопис революції. – 1928. – № 6. – С. 141–168.
11. Свідзінський М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року / М. Свідзінський // Літопис революції. – 1929. – № 1. – С. 145–171.
12. Свідзінський М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року / М. Свідзінський // Літопис революції. – 1929. – № 2. – С. 58–89.
13. Свідзінський М. Селянські спілки на Україні в революції 1905 року / М. Свідзінський // Літопис революції. – 1929. – № 3. – С. 108–119.
14. Федьков О. М. «Знищити в селянському русі риси пугачовщини...» (Політичні партії і Всеросійський селянський союз в Правобережній Україні у 1905 році) / О. М. Федьков // Наук. пр. Кам'янець-Подільск. держ. пед. ун-ту. Іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 8(10). – С. 264–283.
15. Федьков О. М. Політичні партії і селянство в 1905–1907 роки (діяльність партійних та непартійних організацій в селах Правобережної України) : монографія / О. М. Федьков. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2007. – 248 с.
16. Магась В. О. Регіональні з'їзди Всеросійського селянського союзу у 1906–1907 рр. / В. О. Магась // Молодь в умовах нової соціальної перспективи : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 17–18 трав. 2006 р.). – Житомир : [б. в.], 2006. – Ч. 1. – С. 196–198.
17. Магась В. О. Розповсюдження нелегальної літератури Всеросійського селянського союзу в 1906–1907 рр. / В. О. Магась // Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив : Матеріали Другої всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. 22–24 листоп. 2006 р. – К., 2006. – Ч. 2. – С. 4–5.
18. Магась В. О. «Селянська республіка» на Сумщині в роки Першої російської революції / В. О. Магась // Інтелігенція і влада : громад.-політ. наук. зб. – Одеса : [б. в.], 2008. – Вип. 11. – Сер. : історія. – С. 44–53.
19. Магась В. О. Соціальне обличчя Всеросійського селянського союзу / В. О. Магась // Молодь в умовах нової соціальної перспективи : Матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 25–26 берез. 2009 р.). – Житомир : [б. в.], 2009. – Ч. 1. – С. 294–296.
20. Магась В. О. Всеросійський селянський союз в Україні у 1905–1907 рр.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України / В. О. Магась. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 297 с.
21. Селянський рух на Волині в 1905 році // Радян. Волинь. – 1925. – № 259 (384). – 18 груд. – С. 3.
22. Борисенко В. Й. Суспільно-політична діяльність учителів і учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 рр. / В. Й. Борисенко, Г. А. Непорожня. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – 149 с.
23. Сарбей В. Г. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). / В. Г. Сарбей : колект. моногр. : в 3-х част. – Т. 4.1. – К. : [б. в.], 1999. – 296 с.
24. ЦДІА в м. Києві, ф.318. Київська судова палата, оп. 1, спр. 1845. Дело по обвинению крестьян Литвинова И. Ф. и Маховской Т. Т. в распространении среди крестьян с. Крушановичи, Новозыбковского уезда, Черниговской губернии воззвания, призывающего к свержению царского самодержавия, установлению демократической республики и захвату помещичьих земель. Т. 1 (2 лип. – 16 листоп. 1909 р.). – 53 арк.



25. ЦДІА в м. Києві, ф.1439. Чернігівське губернське жандармське управління, оп. 1, спр. 509. Уведомление окружных прокуроров о возвращении переписки и о прекращении дознаний подозреваемых в распространении нелегальной литературы и др. (25 квіт. – 2 черв. 1906 р.). – 434 арк.
26. Державний архів Харківської області, ф. 3. Канцелярія Харківського губернатора, спр. 1499. Дело о Павле Егоровиче Соловьеве, арестованном за распространение среди солдат в городе Харькове изданий Всероссийского крестьянского союза (2 серп. – 14 серп. 1906 р.). – 6 арк.
27. Київ, ЦДІАФ.1600. Помічник начальника Волинського губернського жандармського управління в Рівненському, Дубенському та Кременецькому повітах. Унтер-офіцер на жандармському пункті в м. Вишгороді, Кременецького повіту, оп. 1, спр. 635. Переписка с помощником начальника Волынского губернского жандармского управления в Ровенском, Дубенском и Кременецком уездах о распространении листовок Волынского комитета крестьянского союза «Господину сельскому старосте», о политическом настроении населения, политической проверке разных лиц и по другим вопросам (14 січ. – 27 груд. 1907 р.). – 450 арк.
28. ЦДІА в м. Києві, ф. 442, спр. 1646. Дело по обвинению сельскохозяйственного рабочего экономии Терещенко Тернового А. П. в чтении прокламаций мелкобуржуазной партии эсеров и Всероссийского крестьянского союза рабочим экономии Старой Осоте, Чигиринского уезда, Киевской губернии (2 лют. 1907 р. – 3 трав. 1908 р.). – 41 арк.
29. Державний архів Київської області, ф. 2. Канцелярія Київського губернатора, оп. 221, спр. 189. О революционной пропаганде по Васильковскому уезду (11 січ. – 16 квіт. 1906 р.). – 138 арк.
30. Державний архів Київської області, ф. 2. Канцелярія Київського губернатора, оп. 223, спр. 56. Про революционную пропаганду и о лицах, задержанных с преступными изданиями по Тарашанскому уезду (11 січ. – 27 жовт. 1907 р.). – 37 арк.
31. Державний архів Київської області, ф.1335. Волинське губернське жандармське управління, оп. 1, спр. 826. Дело о производстве дознания об арендаторах мельницы в с. Куськовцах Кременецкого уезда Поставчуках А. Й. и И. Д., обвиняемых в распространении листовки крестьянского союза «Письмо крестьянина Антона Горемыки к крестьянам» (7 трав. – 11 серп. 1907 р.). – 6 арк.
32. Ф.1335. Волинське губернське жандармське управління, оп. 1., 422, спр. 922. Переписка с Волынским губернатором, прокурором Житомирского окружного суда и Ковельским уездным исправником о распространении разными лицами нелегальной литературы. – Т. 3 (9 берез. – 12 трав. 1907 р.). – 701 арк. 420.
33. Бундак Е. А. Политизация сознания украинского крестьянства в годы революций // Государственная власть и крестьянство в XIX – начале XXI века : сб. ст. / отв. ред. А. И. Шевелькова. – Коломна : Моск. госуд. обл. соц.-гум ин-т, 2013. – С. 229–236.
34. Щербак А. П. 1905 год в Сумской уезде / А. П. Щербак // Пролетар. революция. –1926. – № 7. – Т. 54. – С. 122–139.

УДК 94:355 (477. 82) «1916»

**Олександр Дем'янюк**

### **Локалізація бойових дій 8-ї армії на території Волинської губернії під час наступальної операції Південно-Західного фронту влітку 1916 р.**

Волинська губернія під час Першої світової війни стала місцем бойового зіткнення ворожих армій: російської, з одного боку, німецької та австро-угорської – з іншого. Тут упродовж чотирьох років тривали бойові дії різної інтенсивності, випробували новітню зброю, застосовували хімічні засоби знищення живої сили супротивника. Перебіг подій Першої світової війни на Волині нерозривно пов'язаний із 8-ю російською армією, яка в складі Південно-Західного фронту воювала тут. Проаналізовано бойовий шлях її підрозділів на території сучасної Волинської області й суміжних із нею теренів під час Брусиловського прориву влітку 1916 р.

**Ключові слова:** Перша світова війна, 8-ма армія, Волинська губернія, Південно-Західний фронт, Брусиловський прорив.

**Дем'янюк Олександр. Локализация боевых действий 8-й армии на территории Волынской губернии во время наступательных операций войск Южно-Западного фронта летом 1916 г.** Волынская губерния во время Первой мировой войны была местом столкновения вражеских армий России, Германии, Австро-Венгрии. Здесь четыре года велось боевые действия разной интенсивности, испытывалось новое вооружение, применялось химическое оружие. Непосредственными участниками боевых действий Первой мировой войны на Волини были подразделения 8-й русской армии, воевавшей в составе Юго-Западного фронта. Анализируется боевой путь ее подразделений на территории современной Волынской области и прилегающих к ней территорий по время Брусиловского прорыва летом 1916 г.

**Ключевые слова:** Первая мировая война, 8-я армия, Волынская губерния, Юго-Западный фронт, Брусиловский прорыв.